

В І Д Г У К
офіційного опонента Хижняк Лариси Михайлівни
на дисертацію Гугніна Едуарда Анатолійовича
на тему «Теоретико-соціологічна рефлексія зовнішнього впливу на
соціальні системи»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за
спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Актуальність теми дисертації обумовлюється тим, що в сучасному суспільстві неоднозначно оцінюються місце, роль зовнішнього впливу, який здійснюється ззовні на різні соціальні системи, у тому числі держави, організації і який здійснюють самі соціальні системи, прагнучи інтегруватися в глобальний світ, прагнучи зберігаючи при цьому свою культурну ідентичність і суб'єктність. Держави все частіше стають залежними від сил, які не контролює жодна з них (наприклад, пандемія COVID-19). Ця залежність ще більше посилюється, коли будь-які держави створюють нові інструменти впливу на інші держави. Наразі відбувається взаємодія національних інтересів у транснаціональних структурах, у яких беруть участь транснаціональні учасники, щоб координувати свою діяльність. Ускладнюється розвиток механізмів стримування через залежність і взаємозалежність держав. Фіксується збільшення, за допомогою діяльності недержавних організацій, можливостей впливу урядів одних держав на політику інших. Виникають автономні актори із власною зовнішньою політикою, які здатні протистояти державі та навіть посягати на її політику. Мегатренди світового розвитку (такі як глобалізація, поява нових міжнародних акторів, прискорення світополітичних процесів та їх стрімка хаотизація ускладнюють процес зовнішнього впливу, часто роблячи їх соціально невідконтрольними. Потребує переосмислення й перевірки ідея про те, що національні держави поступово відходять зі сфери зовнішнього впливу, не витримуючи конкуренції з більш прогресивними недержавними акторами, хоча існує конфлікт між традиційними державами і недержавними акторами у зовнішній політиці.

Джерелом змін у світовій політиці стає не держава, а приватні дійові особи, котрі вступають у відносини один з одним при мінімальному посередництві держави або навіть всупереч її волі.

Відбувається масове «вторгнення» в сферу зовнішнього впливу на соціальну систему «акторів поза суверенітетом». Це нові актори у світовій політиці – «актори поза суверенітетом» (наприклад, ТНК). Глобалізація призводить також до формування транснаціональних еліт, які визначають і різного роду комунікації, і зовнішні впливи.

Соціологічний підхід розширює можливості дослідження зовнішнього впливу на соціальну систему, володіючи певними перевагами в порівнянні з іншими підходами. Можна виділити низку актуальних для соціологічного вивчення питань: Що визначає плюралізм теоретичних підходів у дослідженні зовнішнього впливу на соціальні системи різного рівня? У чому

полягають особливості зовнішнього впливу на соціальну систему як об'єкт наукового пізнання? Визначаються теоретико-методологічні і методичні труднощі дослідження зовнішнього впливу на соціальні системи.

Зовнішній вплив як соціокультурне, демографічне, економічне та політичне явище доцільно вивчати в єдності позначених аспектів, представлених у вигляді цілісної соціологічної теорії. Це актуалізує тему дисертації, представлену до захисту.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Дисертація Е. А. Гутніна відповідає викликам сучасності, у ній вперше проведено соціологічну концептуалізацію зовнішнього впливу на соціальні системи. Це свідчить про актуальність заявленої теми дисертації. Об'єктом дослідження є концепт зовнішнього впливу в соціологічних інтерпретаціях та міждисциплінарних студіях соціогуманітарних наук, а предметом – поняттєво-категорійний апарат соціологічного теоретизування щодо зовнішнього впливу на соціальні системи.

Дисертація складається із чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Така структура дозволила логічно і послідовно розкрити заявлену тему. Дисертантом вдало сформульовані мета і завдання дослідження, які відповідають заявленій темі і логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних та міждисциплінарних дискусій стосовно зовнішнього впливу було досліджено шляхом комбінування кількісних та якісних методів. Обґрунтованість наведених дисертантом висновків базується на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримано дисертантом за допомогою таких наукових методів, як порівняльний аналіз, типологізація й класифікація, історико-теоретична реконструкція, історичний аналіз, структурно-функціональне (теоретичне) моделювання.

Дисертація вдало структурована, складається із чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Список використаних джерел містить 526 найменувань. Викладення матеріалу проведено логічно, грамотно, з наведенням відповідних аргументів щодо обґрунтування тих чи інших положень та висновків.

У першому розділі – *«Теоретичні засади соціологічних досліджень зовнішнього впливу та соціальних систем»* – зовнішній вплив визначено у соціологічному теоретизуванні завдяки критичному аналізу ключових парадигм та концептів; соціальні системи представлено як суб'єкти та об'єкти зовнішнього впливу в теоретико-соціологічному розумінні; особливості цивілізаційного та макрорегіонального підходів у розумінні зовнішнього впливу розглянуто як дискусійну проблему українського суспільства в українській соціології.

У другому розділі – *«Теоретико-соціологічні аспекти дослідження зовнішнього впливу на державу»* – проаналізовано силу та слабкість держави як владно-централізуючого соціального актора в соціологічних інтерпретаціях і

міждисциплінарних студіях; держави за критерієм зв'язку їх централізованості з легітимністю з боку суспільства класифіковано на сильні, середні та слабкі; обґрунтовано, що актори зовнішнього впливу можуть вдаватися до різноманітних насильницьких дій з метою спонукати владні еліти слабкої держави до посилення безпеки з використанням спеціальних преторіанських угруповань (парамілітарних формувань), поява яких може бути індикатором крихкості держави. Ці теоретичні напрацювання можуть бути використані для збереження суверенітету української держави.

Третій розділ – *«Суб'єктно-акторний та стратегічний аспекти зовнішнього впливу»* – присвячено розкриттю поняття «агент впливу», чинників моря й суші в теоретичному обґрунтуванні стратегій зовнішнього впливу та консенсуальні й конфліктні стратегії обмеження суверенітету через деструктивний зовнішній вплив.

Особливу наукову і практичну цінність має четвертий розділ – *«Теоретико-соціологічні аспекти рефлексії технологій зовнішнього впливу»*, – де представлено побудовану дисертантом структурно-рівневу модель технологій зовнішнього впливу. У практиках зовнішньої діяльності соціальних систем різного рівня (особливо держави) доцільно спиратися на визначені в дисертації чотири базові типи ефектів зовнішнього впливу одних суспільств на інші, а саме: *коекзистентні* (ефекти налагодження комунікацій і партнерства), *ресурсо-обмінні* (отримання тих чи інших сировинних, людських, фінансових та інших благ і цінностей) *експлуатаційні* (ефекти однобічного й асиметричного використання одними суспільствами інших) та *руйнаційні* (позбавлення культурної ідентичності, політичної влади, території, населення та ресурсів).

Оцінка новизни наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна дисертації не викликає сумнівів. Дисертантом шляхом використання широкого кола наукових джерел з означеної теми та власного дослідження отримано нові науково обґрунтовані результати.

Новизною роботи передусім є збагачення неусталеної термінології, яка описує процес зовнішнього впливу. Базуючись на матеріалах власного емпіричного соціологічного дослідження, дисертант обґрунтовано розкрив сутність концепту «зовнішній вплив на соціальні системи» й побудував теоретичну структурно-рівневу модель зовнішнього впливу, яка включає суб'єктні, стратегічні та технологічні складники. У зв'язку із цим у дослідженні сформульовано низку нових теоретичних положень, ідей і висновків.

Так, у дисертації вперше запропоновано та обґрунтовано дефініцію зовнішнього впливу в соціологічному теоретизуванні, яка передбачає використання двох базових опорних концептів: концепту соціальної трансгресії та концепту соціальної когезії. Концепт «соціальна когезія» описує не стільки відносини між людиною й соціальною групою (соціальними інститутами), скільки особливість соціальної системи підтримувати неперервні зв'язки між культурою, соціальними структурами (інститутами), соціальними групами (соціально-груповою стратифікацією) та особами.

Поняття трансгресії визначено в теоретико-соціологічному розумінні як процес виходу соціальної системи за її власні кордони та проникнення в простір іншої соціальної системи через свої культурні, соціально-інституційні, соціально-групові й особистісні складники. Вона є ключовою ознакою зовнішнього впливу соціальної системи (або групи соціальних систем) щодо іншої соціальної системи (групи систем) і як самостійний концепт, який дає змогу фіксувати, описувати, аналізувати перехід кордонів соціального простору з різними стратегічно-цільовими установками та при використанні різних технологій.

Е.А.Гугніним вперше у вітчизняній соціології впроваджено в теорію зовнішнього впливу концепт соціальної когезії, що визначається як опір зовнішнім *впливам* і характеризує резистентність суспільства щодо зовнішнього впливу, визначає його суб'єктний або об'єктний статус у реалізації зовнішнього впливу, або ж, рухливість щодо зовнішніх впливів інших суспільств, і залежить від соціальної однорідності/різномірності ключових елементів суспільства, якими є культура, соціальні інституції, групи та особи. Визначено, що зв'язок поняттєво-категорійного апарату марксизму, веберіанства, структурного функціоналізму та синергетичної теорії уможливорює прогнозування рівнів соціальної когезії як соціальної інтегрованості/дезінтегрованості між культурами та субкультурами, соціальними структурами (інституціями), соціальними групами й особами.

У дисертації Е. А. Гугніним вперше впроваджено в теорію зовнішнього впливу концепт соціальної когезії, що визначається як опір зовнішнім *впливам* і характеризує резистентність суспільства щодо зовнішнього впливу, визначає його суб'єктний або об'єктний статус у реалізації зовнішнього впливу, або ж рухливість щодо зовнішніх впливів інших суспільств, і залежить від соціальної однорідності/різномірності ключових елементів суспільства, якими є культура, соціальні інституції, групи та особи. Теоретичну й практичну цінність має висновок, що для здійснення трансгресії соціальна система має відповідати певному рівню когезії, що виражає інтегрованість/дезінтегрованість культури, соціальних інституцій та соціальних груп (осіб) у конкретному суспільстві.

Е. А. Гугнін, демонструючи свою глибоку обізнаність з теми, проявив професіоналізм і креативність при узагальненні знання щодо зовнішнього впливу на соціальні системи в умовах нестабільності існування соціальних систем різного рівня і типу, турбулентних соціальних відносин. Ним запропоновано класифікацію суспільств за критерієм вираженості суб'єктності та об'єктності щодо зовнішнього впливу. У цій достатньо теоретично обґрунтованій класифікації виділено суспільства-суб'єкти, суспільства-актори, суспільства-медіатори й суспільства-учасники (об'єкти впливу). Роль держави визначено як владно-централізуючої інституції в її співвідношенні з чинниками зовнішнього впливу (насамперед культурними, економічними, політичними, демографічними).

У дисертації представлено авторську структурно-рівневу модель зовнішнього впливу, яку побудовано та валідизовано соціально-історичними фактами. Складниками цієї моделі є суб'єкти, рівні, типи, стратегії та програми, соціальні технології зовнішнього впливу. Теоретичним підґрунтям цієї

оригінальної авторської розробки стали парадигми конфлікту, компромісу й консенсусу (представлені групами відповідних соціологічних теорій). Е. А. Гугнін теоретично обґрунтував зв'язки між різними типами суб'єктності та об'єктності щодо зовнішнього впливу, вибором рівня й типу зовнішнього впливу, стратегії (програми) впливу та технологій зовнішнього впливу. Це має практичну значимість для сучасного українського суспільства, особливо в умовах необхідності забезпечення державного суверенітету.

Повнота висвітлення результатів у публікаціях. Результати дослідження викладено в 35 публікаціях, зокрема основні наукові результати дисертації висвітлено в 26 працях, з них: 1 – монографія; 1 – розділ у монографії; 21 – стаття в наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України із соціології (з них 10 – внесено до наукометричних баз даних); 3 – статті в наукових періодичних виданнях інших країн (з них 1 стаття (у співавторстві) у виданні, що внесено до наукометричної бази даних Scopus). Дисертація пройшла апробацію на наукових конференціях з публікацією тез (9 матеріалів доповідей). Спрямованість наукових конференцій, де відбувалася апробація проведеного дослідження, характер періодичних видань, статей і матеріалів, у яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, мають безпосереднє відношення до теми дисертації.

Відповідність дисертації та автореферату встановленим нормативним вимогам оформлення. Текст автореферату повністю відображає основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дослідження. Аналіз тексту дисертації та автореферату свідчить про те, що у докторській дисертації матеріали своєї кандидатської дисертації Е. А. Гугнін не використав. Отримані в дисертації наукові результати повністю відповідають нормативним вимогам та паспорту заявленої спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Отримані результати мають широке поле практичного використання. Висновки та положення дисертації можуть бути використаними в діяльності державних інституцій, що включені до міжнародних відносин (економічних, політичних, культурних тощо), органів законодавчої та виконавчої влади при розробці програмних документів зі сфери зовнішньої політики, міжнародного співробітництва, взаємодії з міжнародними організаціями, іншими державами. Положення дисертації можна рекомендувати для використання у сфері підвищення кваліфікації фахівців, пов'язаних зі сферою міжнародного співробітництва та зовнішньої політики, реклами та зв'язків з громадськістю. Матеріали дисертації стануть в нагоді при проведенні емпіричних соціологічних досліджень зовнішніх впливів на різноманітні соціальні системи, розвиток соціальних спільнот різного рівня. Вони сприятимуть підвищенню якості викладання у ЗВО таких навчальних дисциплін, як теоретична соціологія, соціологія міжнародних відносин, соціальні системи, соціологія впливу, соціологія війни і миру, соціологія політики, соціологія зв'язків з громадськістю.

Дискусійні положення та зауваження. Оцінюючи докторську дисертацію Е. А. Гугніна як роботу самостійну, оригінальну й завершену, підготовлену на високому теоретико-методологічному рівні, висловлю й декілька дорадчих рекомендацій щодо змісту дисертації та побажання в подальших наукових пошуках дисертантки. Власне, нижче наведено ті аспекти проблеми, розкриття яких під час захисту дозволить краще усвідомити інноваційні наукові здобутки Е. А. Гугніна, розкриті в дисертації.

1. Е. А. Гугнін проаналізував різні концептуальні напрямки соціологічного теоретизування щодо зовнішнього впливу на соціальні системи, ним виконана велика інтелектуальна робота по аналізу ключових парадигм та концептів зовнішнього впливу на соціальну систему, структуруванню та адаптуванню наукових доробок представників різних напрямків соціогуманітарного знання (розділ 1). Проте більш чіткою мала б бути авторська критична позиція до викладених теорій (особливо марксистських та неомарксистських), оцінка їх актуальності та релятивності до умов сучасного українського суспільства. Не можна не відмітити таке досягнення дисертації, як отримання нового знання завдяки узагальненню теоретичних підходів сучасних українських соціологів-прихильників цивілізаційного та макрорегіонального підходів (с. 107–125). На думку здобувача: Який з цих підходів є більш теоретично й технологічним розробленим і придатним для практичного використання?

2. Чому наразі на інституціональному рівні існуючі міжнародні інститути не можуть здійснювати успішне глобальне регулювання як зовнішній вплив? Глобальні процеси – це перш за все процеси нелійні. Яке ставлення здобувача до ідеї глобального управління та її реалізації через діяльність міжнародних організацій? Який прогноз дає здобувач щодо ролі міжнародних організацій як суб'єктів зовнішнього впливу на світові процеси, світову політику, функціонування та розвиток окремих держав? Які міжнародні організації мають шанси підвищити свій зовнішній вплив, а які – ні?

3. Новизною дисертації є розробка оригінальної концепції і моделі зовнішнього впливу, до складників якої увійшли суб'єкти, рівні, типи, стратегії (програми), технології зовнішнього впливу. Доцільно було б розкрити особливості, характеристики зовнішнього впливу на соціальні системи в контексті концепції усталеного розвитку.

4. Е. А. Гугнін збагатив соціологічне знання соціологічним теоретизуванням щодо поняття «зовнішній вплив на соціальні системи», виконаним на високому теоретико-методологічному і методичному рівнях. Саме тому виникають нові питання, відповідь на які можна дати в межах розробленої ним соціологічної концепції. Під час захисту можуть бути підняті такі дискусійні питання, на які цікаво одержати відповідь здобувача: Яка доля концепту «м'яка сила» у розвитку процесів зовнішнього впливу? Яким критеріям мають відповідати технології зовнішнього впливу на соціальні системи в умовах цифровізації різних сфер суспільного життя? У тексті дисертації глибоко і комплексно розкрито та типологізовано стратегії

зовнішнього впливу на соціальні системи. Цікаво було знати думку здобувача щодо того, які існують соціальні ризики стратегії партнерства в умовах асиметричних відносин і як долати негативні наслідки цих ризиків.

Втім, необхідно зазначити, що вказані питання та зауваження не впливають на загальну високу і позитивну оцінку дисертації здобувача.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам. Проведений аналіз тексту дисертації, автореферату, наукових публікацій Е. А. Гугніна за темою дисертації свідчить, що дисертація виконана у відповідності до пп. 9, 10, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Отримані результати обґрунтовані, мають теоретичну та практичну цінність, їх наукова новизна розкрита в положеннях та висновках дисертації.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що дисертація на тему «Теоретико-соціологічна рефлексія зовнішнього впливу на соціальні системи» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам, а її автор Гугнін Едуард Анатолійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної
соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

 Лариса Хижняк

Підпис Л. М. Хижняк засвідчую:

Начальник Служби управління
персоналом Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна, доктор педагогічних
наук, професор

22 квітня 2021 р.

 Сергій КУЛІШ